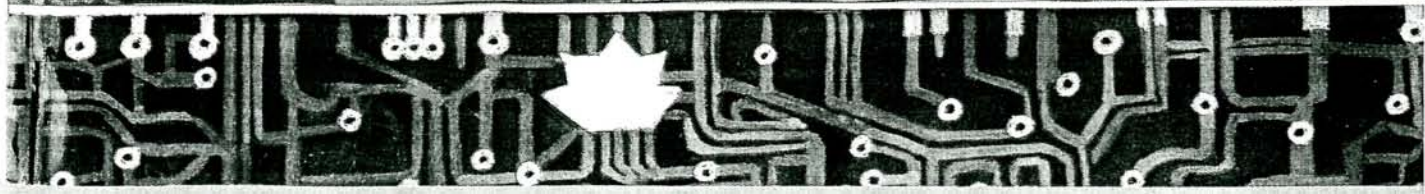

पत्रिका

दिवाळी 2006

विज्ञानकथा विशेषांक

सा पडम मशीनची किमथा

अरुणमामा एक शास्त्रज्ञ
आहे हे लली - पिंट्यांना
चांगलेच माहीत होते; पण
सिंहगडाच्या पायथ्याशी
असलेल्या 'इन्स्टिट्यूट ऑफ
आर्मामेंट टेक्नॉलॉजीच्या
प्रयोगशाळेत तो नेमके कसले
संशोधन करतो, ते त्यांना
जाणून घ्यायचे होते -
त्यांना आणि त्यांच्या
'अफलातून टोळी' लाही !

जयंत नारळीकर

आज दिवाळीच्या सुट्टीचा पहिलाच दिवस होता. आजचा दिवस तरी शाळेतून मिळालेल्या 'गृहपाठाकडे' लक्ष द्यायचे नाही असा निर्धार करून, लली आणि पिंट्या आपापली दफ्तरे पलंगाखाली सारून अवांतर वाचन करित होते. पिंट्या कुठलेतरी इंग्रजी कॉमिक वाचत होता, तर लली 'चिंगी'चे पराक्रम वाचण्यात दंग होती. इतक्यात, दाराची घंटा वाजली.

"पाहा कोण आलाय ते!" आईने स्वयंपाकघरातून फर्मावले; पण लली-पिंट्या कोणीच जागचे हालले नाहीत. आईच्या पहिल्या हाकेकडे दुर्लक्ष करायचे, दुसऱ्या हाकेला 'ओ' घायची, तर तिसऱ्या फर्मानालाच जागचे हलायचे हा त्यांचा अलिखित नियमच होता.

आणि आईलाही तो माहीत होता. तिने दुसरी हाक मारली,

"लले.... पिंट्या.... काय झोपलात काय? पाहा ना दार उघडून."

"होय पाहते आई,".... "थांब पाहतो," असे म्हणून दोघे भाऊ-बहीण एकमेकांना 'तू जा', 'तू जा' म्हणून खुणवू लागले.

"पिंट्या!" आईनेच निर्णय घेतला. तिचा निर्वाणीचा सूर ऐकून पिंट्याने दार उघडले.

बाहेर कोणीच नव्हते... पण दाराशी पत्रे पडली होती.

"आई ग! तो पोस्टमन होता... पत्रं टाकून गेलाय." पिंट्याने पत्रे उचलली आणि त्यावरून नजर फिरवताच तो आनंदाने ओरडला, "आई, अरुणमामाचं पत्र आहे."

पत्रांचा ढीग आईच्या हवाली करून, त्याने ते पत्र सर्वात वर ठेवले. ते आईच्या नावे होते -

8 ए, आयएटी कॉलनी, पुणे

20 ऑक्टोबर

प्रिय सुलताईस सा. न.

पत्र लिहिण्यास कारण की, मला आता कॅम्पसवर मोठे स्टाफ-क्वार्टर मिळाले आहे. नुकतेच सर्व सामान लागले. तेव्हा तुम्ही सर्वांनी पुण्याला या सुट्टीत अवश्य येण्याचे करावे. जगागा भरपूर आहे. लली-पिंट्यांना म्हणावे, तुमची ती सगळी अफलातून टोळीच आणा.

केव्हा येता ते कळवा.

थो. सा. न. ल. अ. आ.

तुझा
अरुण

"पिप्पीsss"

आईने पत्र वाचून दाखवताच लली-पिंट्यांनी संयुक्त ललकारी ठोकली.

"केव्हा जायचं?" ... पिंट्या.

"मी काही गरम फ्रॉक घेणार बरं का" ... लली.

"सुंदर-चंपीलापण बोलवू या..." पिंट्या.

"आणि बाज्यालापण" ... लली.

पिंट्या, लली, सुंदर, चंपी आणि तिसरा बाजीराव अशी ती अफलातून टोळी. पैकी सुंदर-चंपी आणि बाजीराव गारगोटीतले.... खेडेवासी, तर लली-पिंट्या मुंबई महानगरवासी. पण सुट्ट्यांत एकत्र येऊन धमाल करायचे आणि वडीलमाणसांच्या नाकीनऊ आणायचे. सडाफटिंग, ब्रह्मचारी अरुणमामा या टोळीला कसा तोंड देणार?

"हे पाहा, तुमचे कार्यक्रम ठरवण्यापूर्वी बाबांना विचारलं पाहिजे... आम्हां दोघांना सुट्टी मिळेल असं नाही." आई, बाबा दोघे नोकऱ्या करित असल्याने ही सबब नसून खरी अडचण होती. लली-पिंट्या क्षणभर खट्टू झाले. पण, त्यांनी या अडचणीवर तोडगे काढायला सुरुवात केली.

"तुम्ही आमच्याबरोबर शनिवार-रविवारपुरते या... पोचवायला आणि आणायला." लली म्हणाली.

"आम्ही एकटेच जाऊ की... दोन वाजता सिंहगड एक्सप्रेसमध्ये बसलो की साडेसहाला पुण्याला." पिंट्या उद्गारला.

"खरंच," लली म्हणाली, "आणि आपण खरा सिंहगडही पाहणार ना?"

"तर काय! आपण अख्खा गड चढणार."

"अहो, पुण्याला एकटे जाऊन गड सर करणारे! आधी बैठकीची खोली आवरा," आईने फर्मान सोडले. बाबा आज लवकर, म्हणजे दुपारच्या जेवणासाठी घरी येणार होते... शनिवार असून त्यांना कधी कधी कामावर जावे लागे.

बाबांनी अनुकूल कौल द्यावा म्हणून लली-पिंट्यांनी बैठक आवरली आणि आईलापण जेवणाचे टेबल लावण्यात मदत केली.

बाबा आले... आणि त्यांनी ललीच्या प्रस्तावाला मान्यता दिली; पण एका अटीवर. पुढच्या सात दिवसांत सगळे होमवर्क पुरे झाले, तरच पुढच्या शनिवारी सिंहगडने पुण्याला जाऊ.

लली-पिंट्या होमवर्क पुरे करायला धावले. पण, त्यापूर्वी त्यांनी आपल्या टोळीतल्या गारगोटीतल्या मेंबर्सना पोस्टकार्ड टाकले.

सिंहगडाच्या पायथ्याशी रम्य, परिसरात असलेल्या इन्स्टिट्यूट ऑफ आर्मामेंट टेक्नॉलॉजी (थोडक्यात, आय.ए.टी.) च्या प्रयोगशाळेत अरुणमामा एक शास्त्रज्ञ आहे हे लली-पिंट्यांना माहीत होते; पण तो नेमके कसले शोध लावतो

याची त्यांना कल्पना नव्हती. मात्र सैन्याशी त्याचा संबंध येत असल्याने, त्याचे संशोधन गुप्त स्वरूपाचे आहे हे त्यांना माहीत होते. तरीपण, या वेळी त्याची थोडीतरी माहिती काढायचीच, असे दोघांनी ठरवले.

पुणे स्टेशनवर त्यांची गाडी पोचली, तेव्हा अरुणमामा वाटच पाहत होता. तो एक जीप घेऊन आला होता.

“काय ताई... तू आणि वसंतराव अशी धावती भेट का देता? थांबा ना आठवडाभर तरी.” तो म्हणाला.

“अरुण... ही फक्त टेहळणीपुरती भेट समज! आम्ही पुढे केव्हातरी वेळ काढून येऊच,” लली-पिंट्याचे बाबा उद्गारले.

“हे झालं राजकारणी लोकांचं उडवाउडवीचं उत्तर! 'पुढे केव्हा तरी' हे तुमचं गेली दोन वर्षे ऐकतोय,” अरुणमामा म्हणाला.

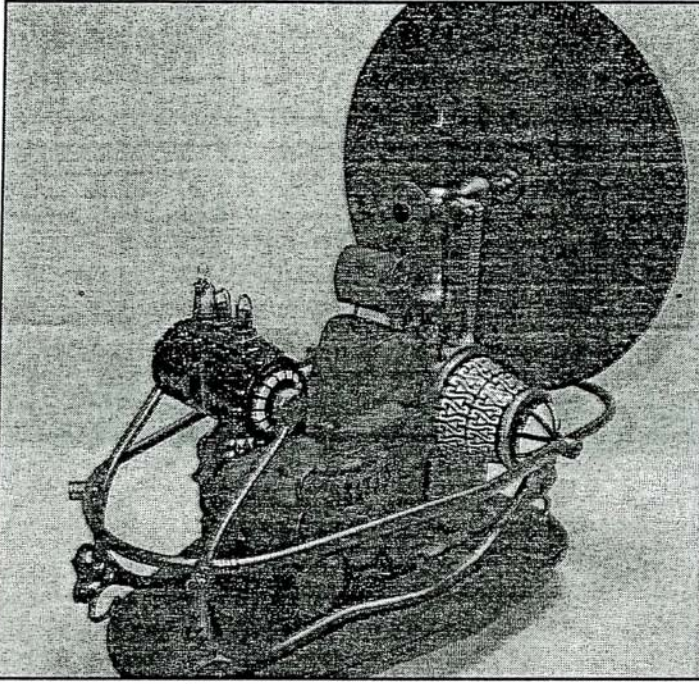
“मग मी सांगत्ये, रोखटोच उत्तर. मला वहिनी आण, म्हणजे येते. केव्हा ते तूच सांग!” आई म्हणाली.

अरुणमामा लाजला. त्याला आणखी लाजवत वसंतराव म्हणाले, “तू बरीच आहेस की! त्यानं तुला वहिनी आणली, तर तू त्यांच्यात कशाला जाणार, 'कबाब में हड्डी' बनून?”

अरुणमामाची सुटका लली-पिंट्यानेच केली. प्लॅटफॉर्मवर नजरेने शोध घेत घेत ते म्हणाले, “मामा... गारगोटीची बस अजून नाही आली?”

“ती केव्हाच आली. तुझे दोस्त जीपमध्ये बसलेत. तुमची वाट पाहत...” अरुणमामाचे वाक्य पुरे व्हायच्या आत, त्या दोघांनी प्लॅटफॉर्मवरून धूम ठोकली.

अफलातून टोळीची माहिती अशी. तीन वर्षांपूर्वी ती स्थापन झाली होती, जेव्हा लली आणि पिंट्या आपल्या आजोळी, गारगोटीला गेले होते. सुंदर आणि चंपी ही शेतकरी कुटुंबातली भावंडे,

तर बाजीराव हा पाटलाचा मुलगा. नाव बाजीराव (त्याला तिसरा बाजीराव म्हणत असत); पण स्वारी भयंकर भित्री होती. जरी ही पाच मुले सुट्टीत एकत्र येऊन अनेक साहसांत भाग घेत असत, तरी प्रत्येक वेळी हे महाशय सर्वांत मागे असत; पण डोके वापरण्यात सर्वांत पुढे, त्यामुळे अफलातून टोळीला आपले बेत आखताना तिसऱ्या बाजीरावाचा फायदा होई.

पिंट्या हा टोळीचा म्होरक्या... कुठल्याही साहसात तो सर्वांत पुढे. आजवर त्यांनी पुष्कळ धाडसांत भाग घेऊन घरच्या मोठ्या मंडळींना जेरीला आणले होते. पण, त्यांच्या धडपडीचा शेवट सुखान्त होत असल्यामुळे अद्याप टोळीवर बंदी आणली नव्हती.

आता पुण्यात आय.ए.टी.चे आवार पाहून सगळे खूश झाले. मोकळी जागा भरपूर, जवळच खडकवासल्याचे धरण, भोवताली डोंगर... त्यात दुरून दिसणारा सिंहगड. तिसरा बाजीराव विशेष खूश.

“मी इकडे येणार म्हटल्यावर माझे बाबा म्हणाले, आपले पूर्वज या भागात राहत होते. शिवाजी महाराजांच्याबरोबर खांद्याला खांदा लावून लढणारे विसाजी पाटील आमच्या घराण्याचे

आदिपुरुष. तानाजीबरोबर सिंहगड काबीज करण्यात त्यांचापण हातभार होता,” बाजीराव ऐटोत बोलत होता.

“हा बाज्या थापा मारतोय नाही का ग लले?” चंपी म्हणाली.

“नाही तर काय! पण जर खरोखर तशी हकिकत असेल तर मला वाटते, शेलारमामाने दोर कापला नसता, तर पळून जाण्यात पहिला नंबर असेल विसाजी पाटलांचा.”

ललीने अंधारात सोडलेला बाण लक्ष्यावर जाऊन लागला. बाजीरावाच्या पणजीने सांगितलेली हकिकत अशीच होती. पण, गोष्टीचा शेवट बाजीराव म्हणाला तसाच होता. शेलारमामाने दोर कापल्यावर विसाजी जोमाने लढला

होता.

“तुम्ही काही म्हणा; पण मी खरी घडलेली हकिकत सांगतोय,” बाजीराव पोक्तपणे उद्गारला, “म्हणून मला केव्हा गडावर जातो असं झालंय.”

“पण मला आणखी एक ठिकाण पाहायचेय... अरुणमामाची प्रयोगशाळा.” पिंट्या म्हणाला.

“पण ती बाहेरच्यांना पाहू देत नाहीत ना?” सुंदरने विचारले.

“मामा परवानगी काढणार आहे,” लली म्हणाली, “नाहीतर, आपण काय शत्रूचे गुप्तहेर थोडेच आहोत?”

“गुप्तहेर? बापरे! तसला काही प्रकार असला, तर आपण बाबा त्यापासून चार हात दूरच राहणार!” बाजीराव उद्गारला.

“घाबरली भित्री भागुबाई,” चंपी म्हणाली.

“चंपे, जरा डोकं वापर. आपण गुप्तहेर नाही, पण खरे गुप्तहेर आसपास असले तर ते आपल्याला पळवून नेतील, आणि छळ करून आपण काय पाहिले ती सर्व माहिती काढून घेतील आपल्याकडून.”

बाजीरावाचा खुलासा ऐकून पिंट्या जोरात हसला आणि बाजीरावाच्या पाठीवर बुक्की मारून

म्हणाला, "अफलातून टोळीचा कॅप्टन म्हणून मी तुला परवानगी देतो की, जर शत्रूने तुला पकडले तर तू छळ होऊ नये म्हणून सगळे काही पहिल्याच झटक्यात सांगून टाक! त्यानं शत्रूची दिशाभूलच होईल."

त्यांची सिंहगडावर स्वारी झाल्यावर दुसऱ्याच दिवशी अरुणमामा त्यांना प्रयोगशाळा दाखवायला घेऊन गेला.

प्रयोगशाळेत शिरण्यापूर्वी सर्वांना, अरुणमामालादेखील आपल्या प्रवेशपत्रिका दाखवाव्या लागल्या. अर्थात, मुलांचे पासेस त्या भेटीपुरते होते, तर अरुणमामाचा पास कायमस्वरूपाचा होता. त्यावर त्याचे छायाचित्र होते.

"मलादेखील हे कार्ड दरवर्षी मुदत वाढवून घ्यावे लागते आणि त्यातील छायाचित्र दर पाच वर्षांनी नवे लावावे लागते." अरुणमामा म्हणाला.

"पण, समजा तू दाढी वाढवलीस तर?" ललीने विचारले.

"तर नवा दाढीवाला फोटो पाहिजे. मी जर त्या कार्डावरच्या फोटोसारखा दिसत नसेन, तर मलासुद्धा आत प्रवेश मिळणार नाही."

अरुणमामा कशावर संशोधन करतो हे जरी अफलातून टोळीकरांच्या डोक्यावरून गेले, तरी त्यांच्या प्रयोगशाळेतली उपकरणे पाहून ते थक्क झाले. सीमेवर युद्ध सुरू झाले तर वापरायला सुटसुटीत व अवघड जागेतूनदेखील प्रभावशाली ठरणारी शस्त्रास्त्रे बनवण्यात तो गुंतला आहे हे मात्र त्यांना कळले. अरुणमामा मोकळ्या मनाने माहिती पुरवत होता.

ते पाहता पाहता, बाजीराव एका कोपऱ्यातल्या दालनाकडे जाऊ लागला. पण, तेथे एक बंद दार असून त्यावर लाल रंगात धोकादर्शक कवटीचे चित्र होते. बाजीरावाने दार लोटण्यासाठी हात उचलला तेवढ्यात...

"हॉ! बाजीराव तिकडे नाही जायचे." अरुणमामा एकदम आवाज चढवून ओरडला.

बाजीरावाने हात मागे घेतला.

खोलीत शांतता पसरली आणि मुले थोडी थिजली. स्वतःला सावरून सौम्य स्वरात अरुणमामा म्हणाला,

"सॉरी! मी ओरडायला नको होतं. पण ती

जागा खरोखरच टॉप सिक्रेट आहे. ते दार उघडायचं कसं ते फक्त मलाच माहीत आहे."

अरुणमामाने खिशातून एक लाल डायरी काढली आणि त्या दारासमोर जाऊन उभा राहिला. दारावर '0 ते 1' व 'ए ते झेड' अंक आणि अक्षरे असलेला एक 'की बोर्ड' होता. तो म्हणाला :

"हे दार उघडायचं असेल तर परवलीचे काही अंक आणि अक्षरे ठरावीक क्रमाने दाबावी लागतात. तो क्रम मी ठरवतो आणि या लाल डायरीत लिहितो. एरव्ही, जर कोणी दाराला नुसता हात लावला तरी धोक्याची घंटा सिक्स्युरिटी सायरनवर वाजते आणि पहारेकरी दोन मिनिटांत हजर होतात."

"पण, की बोर्डला हात लावला तर सायरन

आपण जाऊच शकत नाही." बाजीराव म्हणाला.

"शाबास! प्रकाश वेगमर्यादा गाठता आली नाही तरी जर भरपूर इंधन असेल, तर आपण त्या मर्यादेजवळ जाऊ शकू. अन् तसं झालं तर वेळ आणि अंतरे मोजण्याबाबतच्या आपल्या अनेक कल्पनांना तडे जातील. अल्बर्ट आइन्स्टाइन यानं हा शोध लावला. त्याला सापेक्षतेचा सिद्धान्त म्हणतात. समजा, बाजीराव तू अशा यानातून गेलास आणि तुझ्या घड्याळाप्रमाणे तासाभरात परतलास, तर इथं पृथ्वीवर वर्षदेखील उलटलेलं असेल."

"हे कसं शक्य आहे?" अफलातून टोळीवाले एकदम उद्गारले, "आमची सर्वांची घड्याळे सारख्या वेगानं धावणार नाहीत का?"

"आइन्स्टाइनच्या सापेक्षतेच्या

सिद्धान्ताप्रमाणे - त्याला 'थिअरी ऑफ रिलेटिव्हिटी' म्हणतात - जेव्हा दोन व्यक्ती परस्परांपेक्षा वेगाने जात असतात, तेव्हा त्यांच्या कालमापनात तसंच लांबी, अंतरे वगैरे मोजण्यात फरक असतो. लोकांना हे पटायला पुष्कळ वेळ लागला; पण अखेर अनेक प्रयोगांत तो सिद्धान्त मान्य झाला. मात्र, त्याचे परिणाम बहुतांशी मूलकणांवर... म्हणजे अणूच्या अतिसूक्ष्म घटकांवर तपासता आले." अरुणमामा म्हणाला. "आपल्यासारख्या माणसांवर का नाही?" सुंदरने विचारले.

"हे परिणाम दिसून यायला परस्पर सापेक्ष वेग पुष्कळ पाहिजे. आपण जेट विमानाने गेलो तरी आपला वेग ताशी हजार किलोमीटरपेक्षा कमीच असतो. त्या तुलनेत प्रकाशाचा वेग..."

"संकेदाला तीन लाख किलोमीटर,"

बाजीराव उद्गारला.

"पाहा, हा गारगोटीतला छोकरा तुम्हां मुंबईकरांवर ताण करतोय," लली-पिट्यांना डिवचत अरुणमामा म्हणाला, "आता पाहू या, तुमच्यापैकी कोण एका तासात प्रकाश किती किलोमीटर जाईल ते सांगतो...." कॅन्टीनच्या टेबलाभोवती बसता बसता, मामाने आव्हान फेकले.

ही बाजीपण बाजीरावानेच जिंकली. "तासाला प्रकाशाचा वेग, एक अब्ज आठ कोटी किलोमीटर."

"शाबास! तुला हा चॉकलेटचा बार भेट!" अरुणमामाने एक कॅडबरी त्याला देत पुढे म्हटले, "आपण हिशेब सोपा करण्यासाठी एक अब्ज

वाजत नसेल." बाजीराव म्हणाला.

"जर चुकीचा क्रम वापरून बटणे दाबली तर वाजतो, एरव्ही नाही," असे म्हणून अरुणमामा म्हणाला, "चला आता कॅन्टीनमध्ये जाऊ."

कॅन्टीन हे मुलांचे आवडते ठिकाण. नाहीतरी प्रयोगशाळेत ती आता कंटाळली होती. ती आनंदाने बाहेर पडली. जाता जाता पिट्याने विचारले, "मामा, जर तुला पूर्ण स्वातंत्र्य दिले, तर तू कशावर प्रयोग करशील?"

मामा गंभीर झाला. किंचित विचार करून म्हणाला, "मला अतिवेगवान रॉकेट बनवायला आवडेल.... जे वापरून आपल्याला जवळजवळ प्रकाशाच्या वेगानं जाता येईल."

"मी कुठंतरी वाचलंय की प्रकाशाच्या वेगानं

धरू. म्हणजे, प्रकाशाचा वेग जेट विमानापेक्षा दशलक्षपटीहून जास्त असतो. आइन्स्टाइनने भाकीत केलेले परिणाम पाहायला वेगाचा हा मोठा पल्ला पार करावा लागतो. मोठ्या वेगाने मूलकण भिरकावणारी यंत्रे आज आपल्याकडे आहेत. ती प्रकाशाच्या वेगाच्या पुष्कळ जवळ जाऊ शकतात. (अशा यंत्रांना 'पार्टिकल अॅक्सेलेरेटर' म्हणतात.) त्यांचा वापर करून सापेक्षतेचा सिद्धान्त तपासून सिद्ध झाला आहे... तर मला शोध लावून असं इंधन हवं, जे वापरून आपली यानसुद्धा वेगानं जातील. पण हे माझं स्वप्न आहे. मला, नाही वाटत आपण अजून त्या तंत्रज्ञानाच्या पातळीवर पोचलोय... किंवा पुढच्या पन्नास वर्षांत पोचू शकू."

बाजीरावाचे डोके वेगाने काम करीत होते. तो म्हणाला, "मामा, आपण असे यान तयार करून, थोड्याच वेळात प्रवास करून एकदम भविष्यात पुढे उडी मारू शकू, असं तुम्ही आता सांगितलंत. त्याकरिता प्रकाशवेग मर्यादित जवळ जावं लागेल. जर ही वेगमर्यादा ओलांडली तर? मग आपण भूतकाळातपण जाऊ शकू?"

इतर मुले ही कल्पना ऐकून हसायला लागली. पण अरुणमामा एकदम गंभीर झाला. "आपण ही वेगमर्यादा गाठू शकणार नाही; मग पार करण्याचा प्रश्नच कसा उद्भवेल? मात्र, भारतीय शास्त्रज्ञ जॉर्ज सुदर्शन आणि इतरांनी अशी कल्पना मांडली आहे की, विश्वात टॉकॉन नावाचे मूलकण असावेत, जे नेहमी प्रकाश वेगमर्यादेपलीकडे असतात. त्यांना, त्या मर्यादेखाली येता येत नाही."

"मग झालं की! आपण आपलं रूपांतर टॉकॉनमध्ये करून भूतकाळात जायचं, तिथं परत मूळ स्वरूपात रूपांतर करायचं आणि वेगानं जाणाऱ्या यानात बसून परत भविष्याकडे, म्हणजे आजच्या काळात यायचं." बाजीराव म्हणाला.

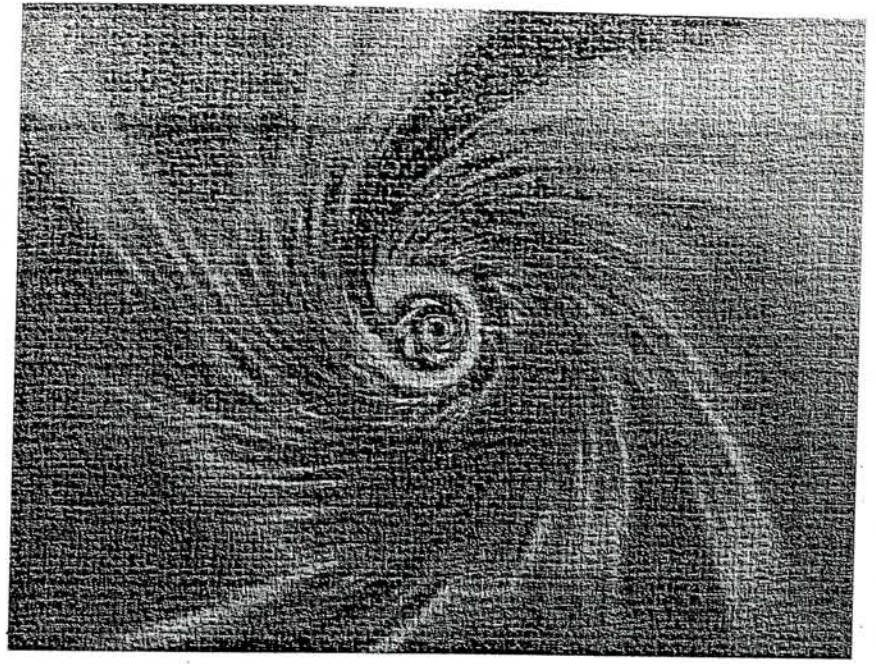
"मी एक गोष्ट, 'टाइम मशीन' म्हणून वाचली होती." लली म्हणाली.

"होय! मीपण. ती एच.जी. वेल्सनी लिहिली होती. त्यात एक यान होतं, ज्यातून भूत आणि भविष्य दोन्हीकडे जाता येत होतं" पिट्यानं माहिती दिली.

"मामा, तुमचं गुप्त संशोधन टाइम मशीनवर आहे का?" चंपीने नेमका प्रश्न फेकला.

"छट! मी आत्ताच सांगितलं ना.. अजून आपलं तंत्रज्ञान भविष्याकडे जाण्याइतपतही प्रगत नाही. मग बाजीरावाची ही कल्पना ऐकायला रोचक असली, तरी प्रत्यक्षात शक्य नाही."

हे सांगून अरुणमामाने विषय एकदम बदलला आणि दुसऱ्या दिवशी कुठली टिप करायची यावर

चर्चा आरंभली.

अरुणमामाने एकदम विषय का बदलला?

बाजीराव या प्रश्नावर डोके खाजवत होता. त्याला दाट शंका येत होती की, त्याला काहीतरी लपवायचे असेल. कदाचित, त्याचे गुप्त संशोधन त्याच विषयावर असेल. नाही! असणारच. मनाची खात्री झाल्यावर त्याने ती शंका अफलातून टोळीवाल्यांपुढे मांडली. त्यांनी त्याला मूर्खात काढले.

"तुझं काहीतरीच डोकं चालतं बाज्या," पिट्या म्हणाला, "अरुणमामा स्पष्ट म्हणाला की, आपलं तंत्रज्ञान इथपर्यंत पोचलेलं नाही."

"आणि पुढली पन्नास वर्षे पोचणार नाही!" सुंदर उद्गारला.

"टाइम मशीन तर शक्यच नाही, असं तो म्हणाला," ललीने त्याची री ओढली.

"आणि, आपलं संशोधन या विषयावर नाही असं त्यानं ठामपणे सांगितलं नाही का?" चंपी ठासून म्हणाली.

"ते सर्व आपली दिशाभूल करायला! पण मी म्हणतो ते खरं की खोटं ते तपासून पाहायला अवघड असलं, तरी अशक्य नाही. त्यासाठी एक साहस करावं लागेल!" बाजीरावाचे हे विधान ऐकून पिट्या पोट धरून हसायलाच लागला.

"आज सूर्य पश्चिमेला उगवला, बरं का! स्वतः तिसरे बाजीराव साहस सुचवताहेत."

बाकीचेपण त्या हशात सामील झाले, बाजीराव वगळता.

"बरं! ऐकू या तरी तुझी सूचना!" कॅप्टन या नात्याने कुठल्याही मेंबरची सूचना विचारात घेणे पिट्याचे कर्तव्य होते.

"मी म्हणतो, आपण अरुणमामांच्या डायरीतून तो परवलीचा क्रम गुपचूप उतरून घेऊ. रात्री तो

झोपल्यावर. मग प्रयोगशाळेत घुसून त्या गुप्त खोलीत जाऊ. जर टाइम मशीन असेल, तर आपण त्यातून माझ्या पूर्वजांकडे, विसाजीराव पाटलांकडे जाऊन येऊ. पुन्हा दार बंद करून झोपू. सगळं रात्रीच्यारात्री गुपचूप होऊन जाईल." बाजीरावाने योजना मांडली.

त्यातला धाडसाचा भाग जरी टोळीला आवडला असला, तरी तिचे एकंदर मत याविरुद्ध होते. कारण, अरुणमामा टाइम मशीन बनवत असेल यावर बाजीराव वगळता, कोणाचाच विश्वास नव्हता.

"योजना नामंजूर!" पिट्याने निर्णय दिला.

संध्याकाळी घरी परत येताना बाजीराव मनातल्यामनात पिट्यावर आणि थोड्या प्रमाणात लली-चंपी-सुंदरवर चडफडत होता. आपली इतकी फर्स्टक्लास कल्पना त्यांनी अशी निकालात काढावी? केवढा मोठा चान्स गमावला त्यांनी. कारण, अरुणमामाचे वर्तन विचारात घेता बाजीरावाची खात्रीच पटली होती की, त्या बंद दाराआड त्याने टाइम मशीनच लपवले होते आणि ते टाइम मशीन वापरून प्रत्यक्ष सिंहगड घेतानाचा प्रसंग पाहण्याचा मौका या चौघांनी नाहक गमावला.

या रागातून बाजीरावाच्या मनात एक वेगळेच धैर्य उत्पन्न झाले. ठीक आहे! जर ते चौघे येत नसतील, तर आपण एकटे जाऊ.

एकटे?

अंधारातून प्रयोगशाळेत?

प्रयोगशाळेत 'त्या' धोक्याच्या दारापलीकडे? दारापलीकडल्या त्या टाइम मशीनची जोखीम पत्करून?

रात्री झोपताना या सर्व प्रश्नांना बाजीरावाने 'होय' असे उत्तर दिले. रात्री दोनला उठून हे धाडस करायचेच आणि आपण दुसऱ्या नाही, तर पहिल्या

बाजीराबाचे नाव घेतले आहे हे जगाला दाखवायचे असे त्याने ठरवले.

रात्री जाग आल्यावर बाजीराव उठला. सर्वत्र सामसूम होते. 'ते' चौघे गाढ झोपेत होते. पलीकडच्या खोलीत डोकावून पाहता, तेथे अरुणामामा झोपलेला होता. त्याचा कोट खुर्चीवर भिरकावलेला असून त्याच्या खिशातून 'ती' लाल डायरी डोकावत होती.

बाजीरावाने हळूच कोटातून डायरी काढली. आतली पाने चाळून त्याला एक अंकाक्षरांचा क्रम खाली रेष मारलेला दिसला. तो त्याने एका कागदावर टिपून घेतला आणि बाहेरचे दार हळूच उघडून तो घराबाहेर पडला.

आज अंधाराची त्याला काही भीती वाटली नाही. तो सरळ प्रयोगशाळेच्या रोखाने निघाला. एकदा त्याला कसलीतरी चाहूल लागली म्हणून त्याने वळून पाहिले... कोणीही त्याच्या मागावर नव्हते... निदान अंधारात त्याला काही दिसले नाही. पण, चार आकृत्या त्याच्या पाठोपाठ येत होत्या.

प्रयोगशाळेत एक उघडी खिडकी त्याने सकाळी पाहिली होती, ती आतापण उघडी होती. पहारेकऱ्याला (तो नाहीतरी डुलक्याच घेत होता) चुकवून खिडकीतून आत जाणे सोपे होते. ते दार आता त्याच्या पुढे होते.

आत शिरल्यावर बरोबर घेतलेल्या बॅटरी टॉर्चने त्याने दारावरील बटणे नीट पाहून ठरावीक क्रमाने दाबली. खरंच दार उघडेल की धोक्याची घंटा वाजेल?

त्याचा 'सस्पेन्स' फार वेळ टिकला नाही. ते दार सरकत सरकत भिंतीत लुप्त झाले. बाजीरावाने टॉर्च लावून पाहिले.

त्याला अपेक्षित असलेले 'टाइम मशीन' तिथे उभे होते.

एका गोल बशीवर दुसरी उलटी ठेवली तर जो आकार होईल, त्या आकाराचे ते नक्कीच कसले तरी यान होते. प्रवेशद्वारातून तो आत शिरला.

एका बाजूला पॅनलवर सूचना लिहिल्या असून बटणे होती. बाजीराव त्या सूचना वाचण्यात गर्क असताना, त्या चार आकृत्या पाठोपाठ यानात शिरल्या. क्षणभर स्वस्थ थांबून त्यांनी ठरल्याप्रमाणे जणू एकदम बाजीरावावर झडप टाकली.

"कसा पकडला!" ते चौघे एका स्वरात उद्गारले.

बाजीरावाची बोंबडीच वळली. तरी कसाबसा

टॉर्चचा प्रकाश त्याने त्या हल्लेखोरांवर टाकला आणि मग आश्चर्याने ओरडला -

"तुम्ही!"

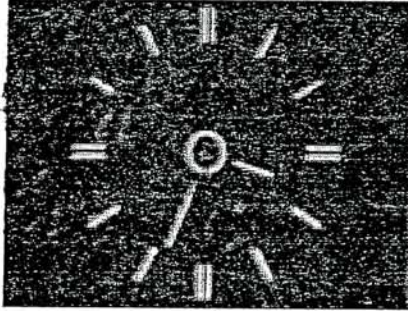
"होय आम्हीच." पिंट्या म्हणाला, "तुला काय वाटलं तू असा आम्हांला चुकवून येऊ शकशील?"

"पण, तुम्ही तर गाढ झोपेत होता!" बाजीराव म्हणाला.

"तिथेजण फक्त. हा सुंदर झोपेचं सोंग घेऊन पडला होता," चंपी म्हणाली.

"रात्री दहापासून आम्ही आळीपाळीनं ही ड्यूटी तासभर केली. सुंदरची ड्यूटी संपतासंपता तू उठलास." लली म्हणाली.

"होय, पण तुम्ही माझी सूचना फेटाळून लावलीत आणि आता कसे..." बाजीरावाचे बोलणे तोडत पिंट्या म्हणाला, "पण आम्हांला होती ना तुझी काळजी. तू काहीतरी गोंधळ करून संकटात सापडलास तर आमची मदत तुला लागेल.

नाहीतरी अफलातून टोळी आजवर कधी फुटली नव्हती."

ते सगळे आले याचे बाजीरावाला कौतुक वाटले आणि आनंदही झाला. नाहीतरी त्या टाइम मशीनमध्ये शिरताना आपण एकटेच काय भलते साहस करतोय, याची त्याला जाणीव झाली होती.

टाइम मशीनमध्ये ते पाचही जण व्यवस्थित मावले. बाजीराव कंट्रोल पॅनल तपासून पाहत होता. तेथे दोन लिक्डर होते.... लाल लिक्डरखाली 'भूतकाळ' तर हिरव्याखाली 'भविष्यकाळ' असे लिहिले होते. तसेच वर्ष, दिवस आणि महिना, तसेच तास, मिनिटे आणि सेकंद हे एका अंकाच्या पॅनलसकट दिले होते. खाली लिहिले होते: 'गन्तव्य वेळ.'

"म्हणजे ज्या वेळेत पोचायचंय ती," बाजीराव सुंदरच्या प्रश्नांकित चेहऱ्याकडे पाहत म्हणाला, "मी तुम्हांला सिंहगड सर झाला त्या रात्रीच्या आदल्या रात्रीत नेतो."

"पण तुला तारीख नक्की माहीत आहे?"

चंपाने विचारले.

"ती मी बाबांकडून ऐकलेली पाठ आहे," असे म्हणून त्याने सराईत विमानचालकाप्रमाणे पॅनलवरचे आकडे दाबले. त्याने दिलेली गन्तव्य वेळेची माहिती एका टीव्ही मॉनिटरवर आली. तसेच, 'निघायला तयार', असा संदेश फ्लॅश होऊ लागला.

"आता सीट बेल्ट लावून बसा," पिंट्याने ऑर्डर सोडली आणि स्वतः तिचे पालन केले. हॅण्डलजवळची सीट बाजीरावाने आधीच बळकावली होती.

"आता आपण निघालो," असे म्हणून बाजीरावाने लाल हॅंडल खाली केले. यान आवाज न करता गरागार फिरू लागले आणि पाची प्रवासी चक्कर येऊन जागच्याजागी बेशुद्ध पडले.

ते शुद्धीवर आले तेव्हा त्यांना दिसले की यान स्थिर आहे. प्रत्येकाला प्रथम डोके गरगरतेय असे वाटत होते. पण, हळूहळू सर्वांना 'नॉर्मल' वाटू लागले. आपण कुठे आलो हे पाहायला त्यांनी हळूहळू यानाबाहेर पाऊल टाकले.

लांब अंधारातच टेकड्या दिसत होत्या... सिंहगडची टेकडी धूसर दिसत होती; पण आय.ए.टी.च्या इमारती नाहीशा झाल्या होत्या. जवळपास कुठलीच वसाहत नव्हती. दुरून कुठूनतरी गाण्याचे व ढोलक्याचे आवाज येत होते. एकंदरीतच विजेचे दिवे नसल्याने, काळोख फार जाणवत होता.

"आपण कुठे आलो रे?" सुंदरचा हात पकडत चंपाने विचारले.

"आपण होतो तिथेच आहोत, फक्त भूतकाळात जवळजवळ साडेतीन शतके गेलोय.... जर बाज्याने भरलेली माहिती बरोबर असेल तर!" सुंदर म्हणाला.

बाजीराव आसपासची टेहळणी करीत होता. थोड्या वेळाने तो म्हणाला, "आपण त्या गाण्याच्या दिशेने जाऊ. तिथे विसाजी पाटलांच्या लग्नाची पूर्वतयारी चालू आहे."

"माहीतगार माणसाप्रमाणेच बोलतो आहेस तू!" पिंट्या म्हणाला.

"मी ऐकलेल्या गोष्टीनुसार तानाजीच्या रायबाचं आणि विसाजीचं, ही लग्न एकाच मुहूर्तावर ठरली होती. परंतु. रायबाचं लग्न कोंडाणा घेतल्यावर करायचं ठरलं, तसंच विसाजीचंही. आमचं गाव याच भागात होतं... पाहू या, माझा अंदाज बरोबर आहे का ते."

सुमारे तासभर चालल्यानंतर ती टोळी

नाचगाण्याच्या ठिकाणी आली. तमाशासारखे नाचगाणे ढोलक्यांच्या साथीवर चालू होते. एका लोडाला टेकून एक तरुण ऐटीत बसला होता. इतर काही प्रतिष्ठित मंडळी त्याच्या दोन्ही बाजूला बसून नाचाला दाद देत होती. उलट, बाजूला खेडुतांची गर्दी होती.

अफलातून टोळी त्या खेडुतांत सामील झाली.

काही वेळाने बाजीरावाने एका खेडूताला विचारले, "लगीन हाय का कोनाचं?"

"नवा दिसतूस इकडं," खेडूत त्याच्याकडे पाहत म्हणाला, "विसाजी पाटलाचं लगीन ठरलुया, त्याचा ह्यो तमाशा हाय."

बाजीरावाने समाधानाने मान डोलावली. तो मागे वळला. इतक्यात तो खेडूत त्याच्या खांद्यावर हात ठेवून म्हणाला, "कुटून आलास त्वा? अन् हे चंगीभंगी कपडे कुठले? का टोपीकराने दिले?"

बाजीरावाला कल्पना सुचली. तो म्हणाला, "आम्ही पाच मुले टोपीकराला रस्ता दाखवीत व्हतो. पन पुने जवळ आल्यावर त्येनी आम्हांला हाकलूनशान दिले. आता आम्ही कुठं जाणार हो," त्याचा सूर ठरावीक प्रमाणात रडवा झाला होता.

खेडूताला दया आली. तो म्हणाला, "चला तुमाला पाटलांकडे नेतो. मोठा दिलदार हाय तो," असे म्हणून त्याने हात पकडून बाजीरावाला मुख्य बैठकीकडे नेले. पिंट्या-सुंदर-चंपी-ललीपण पाठोपाठ आल्या.

विसाजीपुढे दण्डवत करून खेडूत म्हणाला,

"ही प्वारं आपल्या आसऱ्याला आलीत पाटील. टोपीकरांकडं व्हती, त्यांनी रस्त्यावर सोडून दिल्यात."

विसाजीने टोळीकरांकडे पाहिले.

"नावं काय तुमची?"

"मी पिंट्या."

"मी लली, पिंट्याची बहीण."

"मस्नी सुंदर म्हनत्यात आन ही माजी भैन चंपी."

"अन् मी बाजीराव."

"सुंदर आन् चंपी ठीक. पन् पिंट्या अन् लली ही कसली नावं? टोपीकरानं दिलीत वाटतं... अन् बाजीराव हे नावपन कोनावरून ठेवलं? त्यो बदमाश बाजी घोरपडे तर नाही? दुसरे बाजी देशपांडे अन् फासलकर देवमाणसे. पन् रावाची शोपूट कशापायी या लहान वयात?" विसाजीने विचारले.

"बाजीराव पेशवे होऊन गेले. त्यांच्यावरून

हे नाव ठेवलं याचं. पण कुठं तो मर्द मराठा बाजीराव पेशवा अन् कुठं ही भित्री भागुबाई!" पिंट्या म्हणाला.

"तू मन्हाटी बोलतोस मुला तर नीट बोल ना... अन् हा पेशवा बाजीराव कोन? मी नाय ऐकली त्याची मर्दुमकी?" विसाजीने विचारले.

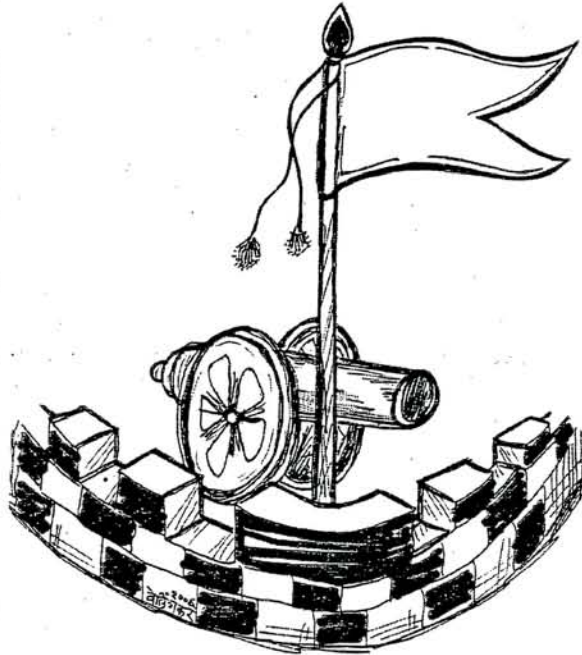
मुलांच्या लक्षात आले की, बाजीराव पेशवा अजून जन्माला यायचा होता. बाजीरावाला एकदम मोठी कल्पना सुचली. तो उत्तरला,

"त्यो पेशवा अजून जन्मला नाय! सत्तर वर्सांनी तो मर्दुमकी गाजवनार!" पिंट्याने 'हा काय मूर्खपणा' म्हणून बाजीरावाच्या पाठीवर चापट मारली.

"सत्तर वर्सांनी काय होनार त्ये तू आता सांगतुया,' थापा की काय?' विसाजी म्हणाला.

"नाय पाटील. आमी टोपीकरांकडं व्हतो तवा तिथं एक त्येंचा पाद्री आला. त्यानं मला पुढचं पाहायची दृष्टी दिली."

"थापा! तुला बदडून काढतो मंजे येशील ताळ्यावर. सांग, उद्या माजं लगीन होनार की

नाय?" विसाजी हसत म्हणाला.

"नाय होनार, तुमचं नाय अन् रायबाचं बी नाय. उद्या तानाजीरावांना महाराज जोखमीचं काम देनार..."

"अन् रायबाचं लग्न पोस्टपोन होणार!" पिंट्याने मध्येच तोंड खुपसले.

"पोटपोन मंजे काय? तू कसली बोली बोलतुयास?"

"टोपीकरांनी त्याला शिकविलं" बाजीराव म्हणाला, "उद्या पाहाच माजं म्हननं खरं ठरतुया की नाय ते. तानाजीरावांना महाराज कोंदाना सर करण्यास्नी जुंपनार. अन् मग तुमीपन जाल त्यांच्यासंगट."

"कोंदाना किल्ला? त्यो तर अभेद्य हाय. त्यो कसा घ्यायला सांगनार महाराज?"

"आईसाहेबांना दिलेला शब्द पाळायला."

विसाजी आसपासच्या प्रतिष्ठितांकडे वळून म्हणाला, "एकलेत ह्या प्वाराचे बोल... ठीक हाय, उद्या सूर्यास्तापर्यंत जर तू म्हनतोस ते झालं नाय, तर तुज्या पाठीचं चामडं उधळील हा विसाजी."

★ ★ ★

तो दिवस ती पोरं नजरकैदेत असल्यासारखी होती. बाजीराव तेवढा शांत होता... बाकीचे दोघे त्याच्या आगाऊपणाबद्दल चडफडत होते. समजा तानाजीकडून निरोप आला नाही तर....

पण उन्हे उतरणीच्या सुमारास खुद्द तानाजीच एका छोट्या सैन्यासह तेथे हजर झाला.

तानाजीने दिलेली माहिती तंतोतंत बाजीरावाच्या वर्णनाशी जुळत होती. विसाजी त्याला घेऊन आला.

"तानाजीराव ह्यो पोरगं बघा. काल रात्री त्यानं हे सर्व घडनार असं आमाला सांगितलं." तो म्हणाला.

"त्ये कसं शक्य हाय? काल रात्री तर महाराजांनी मला बोलावलं बी नव्हतं." तानाजी म्हणाला.

"त्येच तर सांगतुया म्या तुमाला. ह्या पोराला पुढचं दिसतंया. तर सांग आता, आमची रात्रीची मोहीम फत्ते होनार की न्हाई?" विसाजीने विचारले.

"ह्यो काय प्रश्न इचारतोस विसाजी? माँसाहेबांचा आशीर्वाद अन् महाराजांचा शब्द पाठीशी असल्यावर, हा तानाजी मोहीम फत्तेच करनार." तानाजी म्हणाला.

बाजीरावाच्या डोक्यात एक अजब विचार आला. आपण इतिहास बदलू

शकू का? तो म्हणाला.

"तानाजीराव, तुमी घोरपड लावून आंडबाजून किल्ला चढणार, व्हय ना?"

"तुला कसं कळलं? तानाजीने चकित होऊन विचारले. कारण, किल्ला चढण्याची ही कल्पना त्याने अद्याप कोणाजवळ बोलून दाखवली नव्हती. शेलारमामालाही माहीत नव्हते.

"ह्यो पोरगं अचाट हाय हे मी उगाच म्हनतो

का?’’ विसाजी कौतुकाने म्हणाला. तो आता स्वतःला बाजीरावाचा शोध लावणारा समजत होता.

“तर तुमी व्यवस्थित वर चढाल,” बाजीराव म्हणाला. पुढचे शब्द तो अतिशय सावधगिरीने बोलत होता. “पुढेच धोका हाय. सुभेदार उदयभान पार बलदंड हाय... त्याशी एकटं लढू नका... नाय तर गडापायी सिंह गमावल्याचं दुःख महाराजांचे माथी येईल.”

“म्हजे मी लढाईत कामास येनार? त्यात काय? शूराला त्येच मरन हवं असतिया,” तानाजी विचलित न होता उदगारला.

“पुढे तानाजीराव, स्वराज्याचं मोठं काम, त्यात महाराजांना तुमचा पुढपण उपयोग होईल. जिता सिंह मेलेल्या सिंहापेक्षा जास्त उपयोगी नव्हं का?’’ बाजीराव हुशारीने म्हणाला.

“छोकरा बरोबर म्हनतोय! तानाजीराव, हा विसाजी तुमच्यामागं सावलीसारखा राहिल... पाहू या उदेभान काय करतो ते.”

“ठीक आहे विसाजी... पुढे लक्षात ठेव. तानाजीला दगा होनार आसल तरच त्वां आमच्या लढाईत पडायचंस.” तानाजीने निक्षुण सांगितले.

★ ★ ★

सिंहगडावर भगवा झेंडा फडफडताना जसा शिवाजी महाराज आणि जिजामातासाहेबांनी पाहिला, तसांच विसाजीच्या गावातून अफलातून टोळीनेपण. मोहीम फत्ते झाली खरी. गड आला, पण सिंहाचे काय झाले?

प्रश्नाचे उत्तर दुसऱ्या दिवशी मध्यान्हीच्या सुमारास मिळाले. गडावरून मावळ्यांची एक तुकडी विजयोल्लास दर्शवीत गावात आली. पण तुकडीच्या म्होरक्याचे तोंड काळवंडलेले होते, आणि तो म्होरक्या दुसरा-तिसरा कोणी नसून, होता तानाजी मालुसरे!

गावकऱ्यांनी त्यांचे स्वागत केले. पण, काहीतरी अनिष्ट घडले याची कल्पना आली.

“ती पोरां कुठं हायत?’’ तानाजीने विचारले.

बाजीरावास पुढे करून अफलातून टोळी त्यांच्यासमोर उभी राहिली. आपल्या सावधगिरीच्या सूचनेमुळे तानाजी जिवंत आहे याचे बाजीरावाला समाधान वाटत होते, पण विसाजी पाटील कुठे होता?

“मुलांनो! विशेष करून बाजीराव ... तुझ्यामुळं मी वाचलोया. त्याबद्दल तुझं खूप आभार... पण फार मोठी किंमत मोजावी लागलीया मला.. विसाजी... विसाजी पाटील — माझा तरून दोस्त आज न्हाई — माज्यावर दरयानं घातलेला

वार स्वतःवर घेऊन तो स्वर्गात गेला. वार करनारा उदेभान... त्याला मी कापून काढला, पुढे... त्यानं माजा विसाजी मला परत कसा मिलनार?’’

तो मर्द मराठा अक्षरशः रडू लागला. विसाजी पाटलाचे सारे गाव त्या शोकात सामील झाले.

बाजीराव सुन्न उभा होता. त्याला कालची विसाजीची उमेदीने भरलेली आकृती दिसत होती; आणि त्याला कारण अभावितपणे बाजीरावच होता. शिवाय, त्याच्याचमुळे त्याच्या घराण्याच्या मूळ पुरुषाचा अंतर झाला होता.

★ ★ ★

“चल बाज्या.. आता परत जाऊ!” पिट्याने त्याच्या खांद्यावर हात टाकून त्याल टाइम मशीनच्या दिशेने वळवले. बाजीराव एका अज्ञात कल्पनेने अस्वस्थ झाला होता.

टाइम मशीन संथपणे उभे होते. भविष्यात पुढे जाण्यासाठी. योग्य तारीख आणि वेळ पॅनलवर मांडल्यावर हिरवे हॅण्डल फिरवणार, इतक्यात बाजीरावाला ज्या कल्पनेने अस्वस्थ केले होते, ती आता त्याच्या अंतर्मनातून पुढे आली.

जर लग्न न होताच त्याच्या घराण्याचा मूळ पुरुष मेला, तर त्याचा वंशवृक्ष वाढला कसा? आणि आज त्याचा वंशज बाजीराव अस्तित्वात तरी कसा आला?

थोडक्यात, टाइम मशीनमधून भूतकालात जाऊन त्याने जी ढवळाढवळ केली होती, त्यामुळे आजचे वर्तमान त्या बदललेल्या भूतकाळाशी मुळीच जुळत नव्हते. हा ब्रह्मघोटाळा कसा दूर होणार?

यान अजून गरगर फिरायचे होते. कारण, अजून हिरवे हॅण्डल त्याने हालवले नव्हते. पण त्याचे डोवे गरगरायला लागले.

“हात खाली ओढ, बाज्या... आपल्याला निघाले पाहिजे.” पिट्याचा आवाज त्याच्या कानी आला.

“हात खाली

ओढ.”

“हात हालव.”

इतरांनी गिल्ला केला.

“बाज्या ऊठ! कसलं स्वप्न पाहतोस?’’

अरुणमामाच्या शब्दांनी बाजीरावाला जाग आली... म्हणजे ते टाइम मशीन खरे नव्हते....

★ ★ ★

“आता तुम्हांला पटेल, टाइम मशीन प्रत्यक्षात का बनवता येणार नाही,” बाजीरावाची स्वप्नगाथा ऐकून अरुणमामा म्हणाला, “कारण मग कोणीही भूतकाळात जाऊन बाज्यानं केली त्याप्रमाणं घटनाचक्राशी ढवळाढवळ करील आणि ज्या कार्यकारणभावामुळे सृष्टीचे व्यापार चालतात, तोच नाहीसा होईल. काल असं झालं म्हणून आज अमुक घडलं हे आपण म्हणू शकतो, तसं म्हणता येणार नाही...”

“माझा गुप्त शोध कशावर आहे ते तुम्हांला कळलं नसलं, तरी बाजीरावांला लागलेला हा शोध नक्कीच ‘टॉप’ आहे. ■

आयुका, पुणे विद्यापीठ आवार,
गणेशखिंड पुणे 411 016
दूरध्वनी : 9520-25604100

हार्दिक शुभेच्छा !

श्री. राजेंद्र जोशी